

{ זיוה שמיר }

לא אשכח זאת רעי איך על גב נשאתני

אנדר אלדן, שזה עתה מלאו 100 שנים להולדתו, מעולם לא דיבר במרירות או בהתמרמרות על גורלו כמשורר "נידח" היושב ב"עוטף עזה" ועוסק בהוראת ספרות. הוא שרד את טבח 7 באוקטובר, ושירתו היפה והחידתית, השואבת מן הנוף המדברי שמקיף אותו, נתגלתה לציבור מחדש. הצצה בארכיונו השוכן במכון 'גנזים' מגלה גם את סולם ערכיו – בחייו וביצירתו

נדמה, כל גבעול בעתו,
ולו מאד סמוכים
כרם אל דם. כמו החבוקים –
כל אחד זורם לפל אחרת--
בזרועות הרוח,
ההולכת מיום אחד
אל יום אחר
לנסות את הפח בעורקי גדילתם.
סמוכים מאד כרם אל דם
אחר סגורים לכרם.
בזרם אדם נסחף
בקול המון.
פעם שרנו – ים הדגן –
לי נדמה,
היום כל גבעול כופף ראשו אחרת.

שיר זה שנכתב לפני יובל שנים ויותר פורסם מחדש כחודשיים אחרי מתקפת הטרור הרצחנית של 7 באוקטובר על ידי ידידו של א"א, המשורר-האתלט איליה ברזואב (חד-שות בן עזר' [להלן: חב"ע], 11.12.2023), והוא רלוונטי כביום היוולדו. כלכלתו של קיבוץ בארי מושתתת כידוע על ענף הדפוס (כמה סמלית היא עובדה זו לגבי מקום הנר-שא שמו של עורך 'דבר' והוגה-הדעות הסור-ציאליסטי ברל כצנלסון). גם לאחר הטבח ואובדן כמאה מחברי הקיבוץ, הוחלט בצעד אמיץ לפתוח מחדש את בית הדפוס, "למען החוסן של הקהילה השבורה והרצון להמשיך בחיים למרות הכל", החלטה שניתן לראות בה גם מימוש של הצהרת 'אף על פי כן' של ברנר.

א"א, שחיבר לפני כשלושה דורות את טקסי העומר בהפציה (כמסופר במכתבו לאברהם שפירא מיום 14.11.1970 – גנזים 422) השתמש בשירו 'פעם שרנו' בחומרי חייו האוטנטיים מימי עלומיו כדי לבנות משל סוציו-פואטי על מציאות חיינו כאן וע' כשיו. הוא "התכתב" כאן עם 'עמק' (1934) של אלתרמן ("בָּאָה מְנוּחָה לֵיגַע [...] ים הדגן מתנועע") ועם 'ים השיבולים' שבביצוע הג' בעטרון. בעקיפין עולה מנבכי העבר תחושת הרעות הקולגיאלית של "דור הפלמ"ח", עת פעלה החבורה מתוך סינרגיה כשדה שיבולים הנע כגל ברוח. לפי א"א, כיום "כל גבעול כופף ראשו אחרת". אברה תחושת ה"צוותא" ושותפות הגורל שאפיינה את שנות המאבק על השגת הריבונות.

הזכרנו קודם את מעשי הגבורה של א"א שנשא על גבו ניצולים כדי להביאם לחוף מבטחים. על ניצולים אלה וכאלה כתב אל-תרמן את השורות הבלתי נשכחות בשירו 'דף של מיכאל', שיר המפתח של 'עיר היונה',

א ת כותרת רשימתי שאלתי משיר לא שגרתי מהמחזור 'שירים על רעות הרוח' (פורסם לראשונה ב'מחברות לספרות', 1941): "לא אשכח זאת רעי, איך על גב נשאתני, / ותזחל אתי הר וגיא. / לא אשכח לך זאת איך למות לא זנחתני, / בחבקי צוארך פחבק את חיי". זוהי צוואתו המדור-מיינת והכמו-אבסורדית של פצוע גוסס, המפציר ברעהו לוותר על ערכי הרעות, להפקירו, לברוח ולהציל את נפשו מבעוד מועד. אלתרמן היה כמדומה הראשון שטבע את המושגים "רעים" ו"רעות" כשווי הערך של המושגים comrades, comradeship (שורים בשדה הקרב). מאלתרמן קיבלו משה שמיר ושלמה טנאי את ההשראה לפותרת 'ילקוט הרעים' (1942-1946), ומשם נתגלגל המושג ל'שיר הרעות' (1949) של חיים גורי. ואולם, המושגים "רעות", "אהוות לוחמים" או "פטריוטיזם" הסתאבו כתוצאה משימוש מעוות שנעשה בהם בימי שלטונם של המ' שטרים הטוטליטריים. את אובדן ערכי העבר מבכים רבים משירי אנדר אלדן [להלן: א"א], המלווים את הארץ ואת תהפוכות גורלה זה ארבעה דורות.

נצטט ממסמך אוטוביוגרפי (גנזים 822) שחיבר המשורר, שנולד בפולין ב-1924, גדל בחפציבה והצטרף לקיבוץ בארי ב-1960. קיבלתיו מאורנה רוזין, העוסקת בהתנדבות בסידור ארכיונו הגדול של א"א ב'גנזים' (שבניהול הסופרת אריבה גפן): "בקיבוצים של שנות השלושים לא המשפחה הייתה במרכז אלא חברת הילדים. [...] מייסדי הפציה היו יוצאי צ'כיה, ידידים של פרנץ קפקא [...] התגייסתי לגדוד השלישי של הפלמ"ח. סיירנו הרבה ברחבי הארץ. הייתי סייר ומד-ריך. הכרתי כמעט כל אבן [...] ב-1946 הצטרפתי כשליח התנועה לארגון 'הבריחה', שעסק בהברחת יהודים ניצולי השואה. זה היה פרק מכונן בחיי. הובלנו ניצולים ממינכן ומווינה דרך האלפים המושלגים לאיטליה. באחד המסעות המפרכים בשלג כשל יהודי קטוע רגל ולא יכול היה להמשיך בדרך. נשאתי אותו על גבי [...] לא אשכח זאת עד אחרון ימי". האם מתכתבות המילים "לא אשכח זאת" עם מילותיו של אלתרמן?

על אובדן 'הרעות' ששררה בימי המאבק על עצמאות ישראל קונן א"א בשירו היפה 'פעם שרנו' שבקובץ שיריו "שנים שמעו שירה" (2006):
כמוך שרנו –
ים הדגן מתנועע –
לי נדמה היום,
כל גבעול כופף ראשו אחרת,

קובי מידן

עיון

והאם השלישית בעינייה תועה:
לא היה לי יקר כמהו...
איכה אכה לקראתו ואינני רואה
אינני יודעת איפה הוא--

האם השלישית, נ. אלתרמן, 1938

— גם האם הרביעית שם, כששלב סבותיה,
אך גופה הכפוף מצנף בשתיקה,
כי צבאו פאבים על דלתות שפתותיה
כקהל מבהל בשעה של דלקה.

כי כל רגע נושא את פצעו השותת
אל לבו שרקע באלף מכות —
אבל פתע עולה מחזה הרוטט
נהמה.

אימה.
בת אלף שתיקות.

והפל נעצר. וקופאת הכפר,
כי חלף בה ברקו של הלהב הקר,
של הרוח המר, של הבן שהפקר:
נהמת התהום בלי הגשר הצר —

כן, הכל נעצר. רק שוטר מתקרב:
מדיו אפרים, פניו מבהיקות.
הוא נצב למולה, ואט אט הוא כותב
דיו"ח עם קנ"ס
פעוון צעקות.

מוז

מי שהרג את הבקר
עשה עבודה טובה.
(צדיק לעבר בזהירות
בין שלוליות האור).
הוא פזר בכניסות לפתים
ספות עם מפרקת שבורה
והציב עליהן למשמר
המון תבנות דאר ריקות.
הוא הותיר בצמרות העצים
ציורים אלימים של עלוה —
מי שהרג את הבקר
ועשה עבודה טובה.

מי שרצח את הערב
לא השיב את חרבו לנרן.
(היא מנחת על קו האפק,
מקנחת בשמי שקיעה).
הוא הצמיד לשולי הרקיע
מדבקה של ירח צורת,
והסיע פקקי פוררים,
אטיים כגיס מוס.
הוא פרש על העיר השותת
תורה עדינה של אבן —
מי שרצח את הערב
בלי השב את חרבו לנרן.

מי ששחט את הנפש
התחפש לאחר המחלט.
(על כן לא נתפס בדימיון;
על כן לא נלכד בממבט).
ידו נשלחה לקרבים.
ידו אחזה בגרון.
הוא שסע כל זוג לשנים
וסכסך בין הגוף לבשרו.
הוא סמא את עין הרוח,
בתק את טבור הזולת —
מי ששחט את הנפש,
מתפש לאחר המחלט.

"במלחמת העצמאות יצא לי להיות שבועיים במשלט הגופרית אשר מול בארי, שהיה אז קיבוץ צעיר בן שלש שנים [...] אותם שבועיים נתנו לי להבין, שהגיבורים האמיתיים של המלחמה, הם לא אותם פלמ"חניקים מהוללים, אלא חברי קיבוץ עלומי שם שאחרי לילות של שמירה, לא הלכו לישון כמונו הלוחמים, אלא לקחו טוריות או כלי עבודה אחרים ויצאו לחפור תעלות, או לתקן צריפים שניזוקו בהפגזה". לכבודם כתב פוצ'ו גם את שיר-פזמונו 'עשר נקודות ונקוד' דה, המסתיים במילים: "אך הם דבקו לזוה הנגב, הצחיח והדל/ וחשבו שגוף יפה ממנו לא קיים בכלל. הם מסרו לו את הכוח והרוח והדם, כי ידעו שפל הארץ, כל הארץ היא אתם" (חב"ע, 16.10.2023).

ואכן, בתחושת הקונצנוס שאפף את דור תש"ח נעוץ העניין כולו: האידאליסטים הצעיריים, שהקימו בנגב ב-1946 את 11 הנקודות (ובהן קיבוץ בארי שאליו הצטרף אלדן ב-1960), פעלו מתוך אמונה ורעות ביודעם שכל תושבי הארץ מודים להם על מעשיהם הנועזים. לימים ביכר א"א את אובדן הסולידריות: הוא עצמו הקריש את חייו לעבודה חלוצית — בבנייה קונקרטית ורוחנית של הנגב ובכתיבת מאות שירים נפלאים על נופי הארץ; ואולם, לא כל המעפילים הכירו תודה לפלמ"חניקים שחירפו את נפשם כדי להצילם. חלקם עזבו לימים את הארץ, והשאירו ל"תמימים" את מלאכת "הפרחת השממה".

קשה שלא לעמת את גורלו של משורר צנוע כדוגמת אנדר אלדן, שישב רוב ימיו בקיבוץ בארי ולא נשא עיניו לגדולות (ובכל זאת שיריו זכו לתרגומים רבים שייצגו את המדינה לא פחות מטובי הדיפלומטים) לבין גורל מור-ההירעהו בנימין הרשב (1928-2015), שהעפיל בשנת 1948. אלדן לא שכח את המעפילים שאותם נשא על גבו תוך סיכון חייו. לעומת זאת, רעהו, הפרופסור המלומד, שכח ככל הנראה את אנשי הפל"ם שנסאווהו על גב ועזב לימים את הארץ. לזכותו ייאמר שהוא הקים את החוג לתורת הספרות באוניברסיטת תל-אביב (שבו למדו א"א ורעייתו שרי אלדן) וטיפח נבחרת תלמידים ראוייה לשמה.

לימים התחיל הרשב כותב שירים פוליטיים בתר-ציוניים ופרובוקטיביים בחתימת "גבי דניאל" על דוד בן-גוריון ש"סלל [...] את הדרך אל דרך הבריחה ירושלים, בעצמות נערים מן השואה". אחר כך עזב כאמור את הארץ והתאזר רח בארה"ב, אך זוכה בכל פרס ישראלי יוקרתי, אפילו ב"פרס ישראל" (האם לא נועד פרס זה להינתן למי שהאומה ועמיתיו מצדיעים לו על תרומתו הסגולית, העולה על תרומתם של אחריים בתחום עיסוקו בארץ, ולא במדינות היסטוריות ואולם, אלדן מעולם לא דיבר במרירות או בהתמרמרות על גורלו כמשורר "נידח" היושב ב"עוטף עזה" ועוסק בהוראת ספרות. שיריו היפים והחידתיים המשיכו לשאוב את המטפורות שלהם מן הנוף המדברי שהקיפו, כבשיר הפתיחה של "שנים שמעו שירה": "העץ אשר עלה פה מן הסלע/ בבשרי את שרשיו שלח. [...] העלונה תפיל לי זכרונות כמושים, תנמיה את ענפיה, תאפיל בנילות, שארע פי ירקים הם/ העץ שיעלה פה את צמרתו אל שירי שלח".

הזכרנו את התפוגגות ערכי הרעות בשירת אלדן. מן הראוי לציין כי במלחמת 2023-2024 נתגלו לא אחת גילויים של רעות, שנרמה היה שפסו כבר מן העולם. שובה של הרעות מן הסוג העולה ובוקע משירי אלדן ומזיכרונותיו השמורים בגנוזים מרמז אולי שהגיעה העת ל-restart. שלושה דורות אחרי הקמת המדינה, ראוי וכדאי להקימה מחדש בהתבסס על סולם ערכים השונה מזה המאפיין את רוב קברניטיה וקרוב יותר לזה של אנדר אלדן.

אנדר אלדן | צילום: תמיר להב רדלמסר

המושגים "רעות", "אחוות לוחמים" או "פטרויטיזם" הסתאבו כתוצאה משימוש מעוות שנעשה בהם בימי שלטונם של המשטרים הטוטליטריים. את אובדן ערכי העבר מבכים רבים משירי אנדר אלדן, המלווים את הארץ ואת תהפוכות גורלה זה ארבעה דורות

מלחמת התרבות, שתתחולל בארץ בין היסוד ה"ילידי" ליסודות הגלותיים ה"זרים", אף המליץ שלא להתערב בה התערבות ממסדית כלשהי. כל נשכה: אלתרמן האיש היה במציאות החוץ-ספרותית תית כאיש ביניים, שנחשב בעיני העולים החדשים ישראלי הקרוב לעילית השלטת, ושנחשב בעיני ה"כנענים" טיפוס גלותי, שאינו ממיר את שמו הלועזי בשם עברי. גם א"א עמד ברגל אחת בתרבות יידיש של בית אבא-אמא וברגל אחת בתרבות "הכנענית" של חבריו הצעירים, לוחמי תש"ח.

באותן שנים הלכו ונקבעו עובדות בשטח: בלילה בין 5 ל-6 באוקטובר 1946 הוקמו כידוע 11 נקודות, בניגוד להוראות ממשלת המנדט. על מבצע הבזק הזה כתב אלתרמן את טורו "הנ" קודה היהודית", (דבר, 11.10.1946), ובו נקבע ש"דוקא על-אף הקמים להשחית/ מופיעה היא תמיד/ הנקדה היהודית".

ובטור 'צריף בנגב' (שמו הראשון: 'בשולי טלגרמות'), שראה אור כשלושה חודשים אחרי מבצע ההתיישבות הנועז של 11 הנקודות, כתב אלתרמן על נערה מקיבוץ כפר דרום היושבת וקוראת בלילה בספרה: "גם ללונדון היה במזרח התיכון קל יותר, ללא היא וספרה שצנח/ עת ראשי ממשלות עוצמים עין לישון/ אור חדרה משנה את מפת המזרח" (דבר, 10.1.1947).

ימים אחדים אחרי אותה שבת ארוכה של 7 באוקטובר 2023 סיפר ישראל ויסלר (פוצ'ו), שהתגייס ב-1948 לפלמ"ח, על "בארי של פעם":

שעוד יתחולל אצלנו מאבק ארוך, שיחרוץ אם יטחנו רחיו את הגרעין/ או הגרעין יטחן את אבן הרחיים", כלומר, אין לדעת לפי שעה אם "כור ההיתוך" יבלע את היסודות הזרים שמביאים עמם העולים החדשים ויבליע אותם בהווה שנוצר קודם בואם, או שישתלטו היסודות הזרים על הגרעין הארץ-ישראלי ויתבעו את הבכורה. לפי אלתרמן הסינתזה תיעשה מעצמה ותארך ימים רבים ("העם ירבה, ישטף, אשרי זוכי לראות את תהו צורותיו פשוט יומו, [...] ורוח ים ומלח צוקים מדבר ועיר עברית יתנו את טעמם בטעמו"). בניגוד לקסנופוביה של רטוש ולסלידתו המורצת מן הפליטים ה"עלובים", שפלו לתוך ההווה הילידית ה"טהורה" שביצרו לעצמם הוא וחבריו, התרחק אלתרמן מכל עמדה סתגרנית כזו. הוא תיאר את התופעה מנקודת-מוצא שר-נות, כב"רשומון", גם מתוך צידוד ב"שינוי הערכים" המהיר מבית מדרשם של בן-גוריון (מ"י ברדיצ'בסקי) ודוד בן-גוריון, שוללי הגולה ועריכיה, אך גם מתוך ערעור עליו.

ב'דף של מיכאל' נאמר במפורש כי "לא עת לבוא חשבון מי העני או העשיר", כלומר, אין לדעת איזו תרבות — בת הגלות או בת הארץ — תתרום יותר לתרבות המתהווה (בהשתמשו במילים מתוך הפיוט 'נתנה תוקף' — "מי עני. ומי יעשר/ מי ישפל. ומי ירום" — רמז אלתרמן שמדובר בעניינים הרי גורל וסמויים מן העין, שהם בבחינת "במופלא ממך אל תדרוש"). הוא חזר וטען שאין לדעת מה תהיינה תוצאות